

Class Structure in Europe. New Findings from East-West Comparisons of Social Structure and Mobility.
Edited by Max Haller.

M. E. Sharpe 1990, 271 s.

Není zatím mnoho komparativních prací, které by byly věnovány sociální struktuře v Evropě. Kniha vydaná M. Archerovou a S. Ginerem v roce 1971 (*Contemporary Europe. Class, Status and Power*) zůstává stále dosti osamocenou. Ještě méně je pak studií, v nichž by se spojily síly badatelů ze Západu a Východu k zamyšlení nad systémovými, kulturními a národními rozdíly. Editor knihy Max Haller v úvodu neobchází otázku specificky "evropské" sociální struktury (jež by mohla být založena na zvláštностech politických institucí, ekonomického růstu a vzdělanostního systému), ani ji však neklade na první místo. Ve svém přístupu nepodceňuje teoretické přístupy, vyzdvihuje však potřebu zapojit do výkladu strukturní a institucionální podmínky, historické a geografické zvláštnosti. Takový postup - říká - nemusí vést k nepřehledné deskripci. Naopak, právě prostřednictvím empirie lze pestrost situací redukovat na několik vzorů a ukázat tak zásadní proměny, jimiž Evropa dneška prochází.

Na rozdíl od knihy vydané Archerovou a Ginerem, jsou všechny úvahy v recenzované knize založeny na empirických datech. Jako první ze zdrojů byl použit komparativní výzkum provedený v SRN, Velké Británii, skandinávských a zámořských zemích v rámci projektu neomarxisticky orientovaném na třídní vědomí, jehož iniciátorem byl E. O. Wright, D. Holtmann a H. Strasser, kteří si na jeho základě kladou otázku, do jaké míry úroveň příjmů a "poměr k práci a kapitálu" odpovídají Wrightem vymodelované třídní lokalizaci jednotlivých profesních skupin. Pomocí párových srovnání pak sledují vzdálenosti "třídních profilů" zahrnutých zemí a docházejí k závěrům o blízkosti Velké Británie a skandinávských zemí, USA, Austrálie a Kanady, SRN a Švédska atd.

Nicméně v závěru varují před zneužíváním nálepky "Evropa", sugerující, že tyto země mají více společného navzájem než s jinými zeměmi.

Zcela jiného druhu než tato, poněkud empiricisticky působící kapitola, je výklad sovětské společnosti od W. Teckenberga. Heildebergský profesor zde navazuje na svoji rozsáhlejší práci o SSSR z roku 1983 a přináší velmi zajímavou interpretaci sociální struktury. Namísto "sociologie indikátorů" sleduje sociální vrstvy jako relační a interakční skupiny, navazující tak na Weberovo pojetí stavů, jež dohromady spojuje "connubium a commensalitat" (výběr manželského partnera a přátel). Autor prokazuje, že sovětská společnost není třídně, nýbrž stavovsky členěna právě v uvedeném weberovském pojetí, že vzhledem k nefungujícím trhu a nízké materiální úrovni je orientována nikoli na výkon, ale na status. V této perspektivě pak popisuje některé charakteristiky sociální struktury sovětské společnosti v porovnání s SRN jako je nižší marginalizace nekvalifikovaných dělníků, větší sociální uzavřenost inteligence, větší propustnost hranice mezi manuálními a nemanuálními, chybějící proletarizace nekvalifikovaných bílých límečků atd. Klade otázku, zda se tato stavovská společnost bude pohybovat směrem k třídní. Zatím však integrace jedinců do podniků a lokalit, celá "byzantská složitost" společnosti sjednocování zájmů na vyšší úrovni dosti brání.

Tři příspěvky recenzované práce jsou věnovány vzdělanostní mobilitě. Němečtí autoři (W. Müller, P. Lüttinger, W. König a W. Karle) využili projektu CASMIN, v němž byla shromážděna již existující šetření několika západoevropských a dvou středoevropských zemí z počátku 70. let. Analýzy, sledující asociaci mezi třídou původu a dosaženým vzděláním na straně jedné a vzděláním a zaujatou třídní pozicí na straně druhé, především ukázaly značnou podobnost základních struktur přechodů, a teprve v jejím rámci určité rozdíly. Nepotvrdilo se však, že by se největší odlišnosti týkaly Polska a Maďarska.

Maďarsko je podobné zemím, kde jsou obě asociace těsnější (jako je Švédsko nebo SRN) a Polsko zase těm, kde jsou asociace volnější (Velká Británie, Irsko). Právě tyto země s nižší úrovní "kredencialismu" vykazují i nižší třídní nerovnost v přístupu ke vzdělání.

V dalších dvou spojili své síly badatelé tehdy ještě rozdělení železnou (byť už značně prorezavělou) oponou, aby uvažovali o rozdílné a s generacemi se měnící (nebo naopak neměnné) roli vzdělání v různých sociálně politických systémech, a to na datech národních šetření sociální stratifikace. Porovnání holandsko-polské, týkající se vazby profesní a vzdělanostní struktury provedli J. Peschar a B. Mach. Výsledky loglineární analýzy nepotvrdily hypotézu, že by v socialistických zemích tyto struktury byly významně silněji propojeny. A co víc, nepotvrdil se předpoklad, že polská společnost prošla z tohoto hlediska pronikavou změnou v přechodu od kapitalismu k socialismu. Otevřenost reprodukce sociální struktury nemá mnoho co dělat se socialismem, uzavírají autoři.

Porovnání holandsko-československé, sledující vliv sociálního původu na vzdělání, realizoval s J. Pescharem P. Matějů. Testovány byly celkem tři hypotézy, týkající se systémových rozdílů: 1. celkový vliv sociálního původu na vzdělání je slabší v socialistických zemích (přijata); 2. přímý vliv ekonomického statusu rodičů na vzdělání dětí je zde rovněž slabší (přijata); 3. existující nerovnost je plně vysvětlitelná socializační teorií, tj. předáním schopností a kulturního kapitálu rodičů, bez sociální diskriminace (odmítnuta). Nerovnost vzdělání v Československu nelze připsat ani předávání schopností, ani kulturního kapitálu, nýbrž neformální dimenzi sociální stratifikace ("sociálnímu kapitálu"), produkovanému snahou jednotlivců řešit statusovou inkonzistenci.

Poslední část knihy se dotýká obecných a specifických rysů v mobilitních režimech, tentokrát už jen středoevropských zemí. V prvním příspěvku porovnávají M. Haller, T. Kolosi a P. Róbert sociální mobilitu na území bývalé monarchie - v Rakousku, Československu a Maďarsku. Autoři zvažují nosnost různých výkladových principů - 1. systémového (Rakousko v kontrastu

k ostatním), 2. industrializačního (Rakousko a České země proti Slovensku a Maďarsku), 3. liberalizačního (Rakousko a Maďarsko proti ostatním) a 4. územního (každá země za sebe). Na základě loglineární analýzy autoři konstatují větší platnost prvního a čtvrtého výkladu v porovnání s druhým a třetím. Systémové rozdíly jsou nejen zásadní, ale v čase narůstají. R. Andorka využívá unikátních mobilitních dat za Maďarsko (snad jediná země, která má autentická předválečná data), aby ukázal průběh otevřenosti profesní struktury. Socialistická transformace a rychlá industrializace přinesla nejprve otevření, nikoli však na úroveň vyspělých kapitalistických zemí. Od 60. let však mobilita opět klesá, a - jak říká autor - nikoli v souvislosti s proměnami socialismu, ale v důsledku uplatňované ekonomické, sociální a vzdělanostní politiky a změny vnitřního politického klimatu. Poslední kapitola, model "jádrové sociální propustnosti" je jinou verzí textu M. Boguszaka, který si čtenář může přečíst v tomto čísle.

Knihu sestavená M. Hallerem je instruktivním a zajímavým obrazem dominant současného stratifikačního výzkumu. Neposkytuje ovšem zdaleka jeho celistvý obraz. Tematicky vzato, jen okrajově je zmíněn ekonomický rozměr sociální stratifikace (u Teckenberga) a třídní vědomí (u Holtmanna a Strassera). Porovnání Východ-Západ se bez obou těchto momentů nadále neobejde, třídního vědomí si však zatím všímá hlavně jinak stratifikačně nevlivný neomarxistický směr a ekonomická dimenze je selektivně obsažena ve studiích věnovaných segmentaci trhu práce (diferenciace mezd) a dvojímu, tj. ekonomickému a kulturnímu, životnímu stylu (mezigenerační transmise majetku).

Teritoriálně vzato, komparativně zachycená Evropa pokrývá hlavně pruh počínající v Maďarsku (případně v SSSR) a končící ve Velké Británii. Nejde jen o tradičního absentéra všech stratifikačních výzkumů, kterým je Francie. Z našeho hlediska by bylo zajímavé srovnání se zeměmi jižní Evropy, jež jsou nám bližší strukturou a vyspělostí ekonomiky a jejichž zařazení by mohlo dát přístům, bohužel stále ještě mezisystémovým komparacím reálnější rozměr.

Metodologicky vzato, stratifikační výzkum stojí zřejmě před obratem, který ji odvrátí od stále rafinovanějších ponorů do mobilitních tabulek, přece jen poněkud abstraktních a akademických. Převraty v zemích střední Evropy otevírají otázky týkající se kvalitativní identifikace minulé sociální struktury (třídní, stavovská, kastovní či asijská společnost?) a její přeměny, konkrétně pak formování nové buržoazie a středních vrstev. Zůstaneme-li v poloze nerovnosti a propustnosti, pak se otevírá problém realistických indikátorů kulturního a sociálního kapitálu, těžko popsateľný v termínech formálního vzdělání a vykonávané profese. Nejdůležitějším rozměrem struktura bude ovšem transmise a konverze ekonomického kapitálu a střetání různých "životních šancí" na trhu zboží nebo práce, víceméně v duchu Weberova výkladu tříd. Tato výzva z rodících se středoevropských tržních demokracií by mohla jistě být zajímavým podnětem pro nové broušení metodologických ostří již poněkud blazeované sociální stratifikace.

Jiří Večerník

Erik Olin Wright: *Classes*

London, Verso, 344 s.

S jistým zjednodušením lze říci, že základním problémem, s nímž se západní marxistická teorie tříd dlouhodobě potýká, je Marxova teze o nevyhnutelné proletarizaci kapitalistické společnosti, kterou již koncem minulého století zpochybnil E. Bernstein. Reálný vývoj totiž Marxovu předpokladu o tom, že v důsledku zbídačování středních vrstev spěje sociální struktura k dvoutržnímu modelu, neodpovídá. Střední třída i nadále existuje. V literatuře se v této souvislosti hovoří o "nové střední třídě" či "nové maloburžoazii". Ujijeme-li Marxovy terminologie, spoluutváří tato třída kolektivního dělníka a zároveň je exponentem kapitálu. V souvislosti s technologickým vývojem, růstem složitosti řízení a bujení byrokracie její početnost vzrůstá.

Zdá se, že je věcí cti téměř každého marxisticky orientovaného autora uvést tento

proces do souladu s výše zmíněnou proletarizační tezí.

Jedním z řešení, jak korektně zakomponovat střední třídu, jejíž existenci v soudobém kapitalismu nelze popřít, do marxistické teorie tříd, je její vymezení jakožto třídy, jejíž postavení v třídních vztazích není jednoznačně určené, má rozporný charakter. Tak ji ostatně, v konkrétních historických analýzách, charakterizoval sám Marx. V souvislosti s tímto pojetím jsou v rámci současné západní sociologie nejvíce citováni dva autoři, kteří jej zřejmě rozpracovali nezávisle na sobě. Je to jednak italský marxistický teoretik Guìlamo Carchedi¹ a americký marxista Erik Olin Wright.

Oba se opírají o práce věnované analýze vlastnictví. E. O. Wright ve své první knize *Class Structure and Income Determination* z roku 1979² vyšel z práce Etienna Balibara³ a v návaznosti na jeho analýzu vlastnictví rozlišuje vlastnictví (tj. skutečnou kontrolu nad investicemi) a držbu (tj. aktuální kontrolu nad hmotnými výrobními prostředky). Odtud pak odvodil tři dimenze třídních vztahů, které jsou definovány ovládním: a) finančního kapitálu, b) zhmotnělého kapitálu (výrobních prostředků) a c) práce.

Dělníci a kapitalisté jsou definováni perfektní polarizací z hlediska všech tří výše uvedených dimenzí. Mezi buržoazií a dělnickou třídou se podle Wrighta nalézají sociální pozice, jejichž postavení je poloautonomní či rozporné. I tyto pozice však mají třídní povahu, neboť jsou vymezeny v rámci třídních vztahů. Toto základní schéma Wright dále rozvíjel, a postupně dospěl ke schématu o sedmi segmentech definovaných na základě vztahů přivlastňování (rozumí se nadhodnoty) a dominance. Na jedné straně

¹) Carchedi, G., *The Economic Identification of Social Classes*, London, Routledge and Kegan Paul, 1978.

²) Wright, E. O., *Class Structure and Income Determination*, New York, Academic Press, 1979.

³) Balibar, E., "Basic Concepts of Historical Materialism," in: L. Althusser and E. Balibar, *Reading Capital*, London, New Left Books, 1970.